

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Бойко В.Б.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету*

УДК 347.662

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.2.5>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОВАЖНІСТЬ ПРИЧИН ПРОПУЩЕННЯ СТРОКІВ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Постановка проблеми. Сучасний період суспільного життя нашої держави характеризується наявністю різних форм власності, активним розвитком приватної власності. У будь-якій демократичній правовій системі питання спадкування як самостійного механізму набуття права власності мають велике значення з огляду на те, що закріплюють, з одного боку, можливість фізичної особи розпорядитися своїм майном, з іншого – забезпечення спадкоємцям померлого можливість зберегти його власність.

Застосування строків у спадковому праві має низку особливостей. Для набуття права власності в порядку спадкового правонаступництва необхідним елементом є прийняття спадщини спадкоємцем протягом визначеного законом строку. Пропуск цього строку припиняє суб'єктивне право спадкоємця та є перешкодою для набуття права власності на спадкове майно. Цивільний кодекс (далі – ЦК) України надає можливість продовження строків прийняття спадщини за умови поважності причин його пропуску, проте практика розгляду справ даної категорії є досить неузгодженою.

У роботі використано матеріали судової практики Верховного Суду (далі – ВС), Верховного Суду України (далі – ВСУ), Вищого спеціалізованого суду України (далі – ВССУ) з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також матеріали узагальнень практики розгляду цивільних справ про спадкування, проведених у 2006–2013 рр. декількома апеляційними судами різних регіонів України та ВССУ. Свого часу приводами для проведення згаданих узагальнень послуговували зміни в цивільному законодавстві України, низка проблемних питань та досить значна кількість судових рішень, скасованих апеляційним і касаційним порядком.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти відносин, які виникають у зв'язку із захистом прав та інтересів спадкоємців, а також питання строків у спадковому праві були предметом досліджень багатьох науковців та юристів-практиків, таких, зокрема, як: В.В. Васильченко, В.А. Гаджиев, В.П. Грибанов, В.Г. Данчук, О.В. Дзера, Ю.О. Заїка, О.А. Красавчиков, О.Є. Кухарев, В.В. Луць, В.П. Маковій, О.П. Печений, З.В. Ромовська, Є.О. Рябоконт,

Є.О. Харитонов, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Н.В. Черногор, Г.Ф. Шершеневич, О.В. Шовкова, К.Б. Ярошенко й ін. Водночас дискусійним у теоретичному плані залишається питання щодо правової природи строків для прийняття спадщини. ЦК не містить вказівок, які ж саме причини варто визнавати поважними в разі надання спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини, отже, і практика застосування судами України ряду норм кн. 6-ї ЦК протягом тривалого часу є досить суперечливою та недостатньо обговореною.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів захисту прав та інтересів спадкоємців, аналіз як чинного законодавства в цій сфері, так і актуальної судової практики, висвітлення спірних питань, що виникають у роботі судів, підготовка пропозицій для вдосконалення нормативного регулювання інституту строків у спадковому праві, правильного й однакового застосування норм спадкового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України закріплено право кожного на судовий захист та передбачено, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір (ст. ст. 55 та 124) [1], а ст. ст. 7–8 та 18 Закону України «Про судоустрій і статус судів» №1402–VIII [2] визначено, що кожному гарантується судовий захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки.

Серед цивілістів поширена думка про те, що спадкове право в системі цивільного права варто розглядати як підгалузь. Спадкові відносини, окрім згаданого вище ЦК, регулюються також Сімейним кодексом України, законами України «Про нотаріат» і «Про міжнародне приватне право», іншими нормативно-правовими актами. ЦК 2003 р. внесено істотні зміни в регулювання спадкового права: суттєво збільшилася кількість норм, які регулюють зазначені правовідносини. Якщо у ЦК Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1963 р. було приблизно 40 статей, то в чинному ЦК їх понад 90, більшість норм, які містилися у ЦК УРСР, конкретизовані, «приспосовані» до реалій життя.

Норми спадкового права тісно пов'язані із правом власності з огляду на те, що об'єктом спадкування є зазвичай майно (предмети матеріального світу). Проте безпосередній зв'язок проглядається

також із сімейним, зобов'язальним правом, правом інтелектуальної власності, з корпоративними правовідносинами, іншими інститутами цивільного права. Судовий захист прав спадкоємців здійснюється судами за правилами цивільного судочинства.

Спадкування виникає не безпосередньо із закону, а лише за наявності певного юридичного складу – низки передбачених матеріальним законом юридичних фактів.

Відповідно до ст. 1220 ЦК [3], спадкові правовідносини виникають у момент відкриття спадщини та пов'язуються із двома подіями: з біологічною смертю фізичної особи-спадкодавця або оголошенням її померлою. Відкриття спадщини у спадковому праві має виключне правове значення, оскільки на цей час визначаються: коло спадкоємців, склад спадщини, строки на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття, обсяг боргів спадкодавця тощо.

Для спадкових правовідносин надважливу роль відіграють строки. З ними пов'язується виникнення та реалізація прав та обов'язків цілого кола суб'єктів: спадкоємців, нотаріуса, виконавця заповіту, органів місцевого самоврядування, кредиторів тощо.

Згідно з легальним визначенням (ст. 251 ЦК), строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Застосування строків у спадковому праві має низку особливостей. Розглядаючи питання чинника часу, О.П. Печений зазначає, що він проявляється в декількох напрямках. По-перше, на спадкове правовідношення впливають загальні строки цивільного права. Зокрема, захист спадкових прав здійснюється в межах загальних строків позовної давності, якщо законом не визначені спеціальні строки. По-друге, самі правовідносини існують у певному проміжку часу, мають початковий та кінцевий моменти. Початковим варто вважати день відкриття спадщини. Припиняється спадкове правовідношення, зазвичай із поділом спадщини між спадкоємцями. По-третє, часові аспекти окремих елементів правовідношення, зокрема здійснення та захисту прав на спадщину, виконання обов'язків. По-четверте, строки мають проникнення у зміст пов'язаних зі спадковими правовідносин.

Науковець також зазначає, що у сфері спадкування виділяють строки виникнення та здійснення прав. Перша група передбачає випадки, коли законодавцем установлений строк, після спливу якого в особи виникає певне право. Зокрема, право на отримання свідоцтва про право на спадщину виникає у спадкоємців, які прийняли спадщину, після спливу шести місяців із дня його відкриття. Строком здійснення права на спадщину є строк для прийняття спадщини [4, с. 247–250].

Більшість строків у спадковому праві встановлені актами цивільного законодавства, проте деякі строки можуть бути встановлені в заповіті, договорі між спадкоємцями, нотаріусом або судом. Дана класифікація проведена нами за таким критерієм, як джерело встановлення строків.

Для набуття права власності в порядку спадкового правонаступництва необхідним юридичним

фактом є прийняття спадщини спадкоємцем. Чинний ЦК передбачає декілька способів прийняття спадщини: 1) спадкоємець має право подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1269 ЦК); 2) для деяких категорій спадкоємців установлена так звана презумпція волевиявлення (ч. ч. 3–4 ст. 1268, ч. ч. 2–4 ст. 1273 ЦК).

Прийняття спадщини спадкоємцем є одностороннім правочином, для його вчинення встановлюється строк у шість місяців, який починається із часу відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК). Даний строк прийнято вважати загальним строком для прийняття спадщини. Однак у ч. 2 вказаної статті ЦК говориться про можливість продовження строків прийняття спадщини для спадкоємців, чие право на спадкування залежить від факту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Цей строк прийнято вважати продовженим, або спеціальним.

О.Є. Кухарев зазначає, що в літературі немає єдності щодо юридичної природи строку для прийняття спадщини. Так, одні вчені встановлений законом строк для прийняття спадщини відносять до присічних (преклюзивних) строків (від лат. – «перепиняти, перешкоджати»), тобто таких виключних строків, сплив яких припиняє існування суб'єктивного цивільного права (В.П. Грібанов, Е.Б. Ейдінова, В.А. Гаджиев, О.Є. Казанцева).

Інші науковці заперечують віднесення строку для прийняття спадщини до присічних, бо за наявності письмової згоди спадкоємців, які прийняли спадщину, або за рішенням суду поновлюється можливість подання заяви про прийняття спадщини спадкоємцями (В.В. Луць, К.Б. Ярошенко).

Окремі автори розглядають строк для прийняття спадщини як давнісний, сутність якого полягає в тому, що сплив строку позбавляє можливості примусового захисту права, проте цей строк може бути поновлений.

Строк для прийняття спадщини важко віднести до присічних або до давнісних строків. Справді, спадкоємець, який пропустив строк прийняття спадщини, втрачає право спадкування. У цьому аспекті досліджуваний строк наближений до присічного. Однак присічний строк не підлягає поновленню, тоді як строк прийняття спадщини може бути поновлений не тільки судовим порядком, а й за згодою інших спадкоємців (у спрощеному порядку). Така властивість робить строк для прийняття спадщини схожим із давнісним строком. Але давнісний строк припиняє саме право, а не тільки можливість примусового його захисту.

Погоджуємося з О.Є. Кухаревим і К.Б. Ярошенко щодо необхідності кваліфікації строку для прийняття спадщини як спеціального строку, що діє у сфері регулювання спадкових правовідносин [5, с. 210–211].

За змістом ч. 1 ст. 1272 ЦК, якщо спадкоємець протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. У разі неприйняття

спадщини і спадкоємцями за заповітом, і спадкоємцями за законом, спадщина визнається відумерлою (ст. 1277 ЦК). Отже, пропуск вказаного строку припиняє суб'єктивне право спадкоємця та є перешкодою для набуття права власності на спадкове майно. Виходом із даної ситуації для спадкоємця можуть бути два механізми, передбачені ч. ч. 2–3 ст. 1272 ЦК, ст. 67 Закону України «Про нотаріат» [6] та п. 3 гл. 10 р. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [7].

По-перше, за письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу за місцем відкриття спадщини.

Даний спосіб реалізації прав спадкоємця є, безумовно, найбільш простим та швидким, проте він має обмежену сферу дії. Зокрема, на нашу думку, цим способом не можна скористатися коли: строк на прийняття спадщини пропустив єдиний спадкоємець або всі спадкоємці одразу; один зі спадкоємців, що своєчасно звернулися до нотаріуса, не може надати останньому всіх необхідних документів, підтвердити факт родинних відносин зі спадкодавцем; подані нотаріусу документи викликають обґрунтовані сумніви; спадкоємцями висуваються певні умови до спадкоємця, який пропустив строки прийняття спадщини; у разі смерті будь-кого зі спадкоємців із числа тих, які прийняли спадщину; відсутності згоди органів опіки та піклування в разі подання заяви представником малолітньої чи недієздатної особи. У таких випадках нотаріус має роз'яснити спадкоємцю можливість звернення до суду з позовом.

По-друге, за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини.

В.П. Маковій зазначає, що стосовно даного (спеціального) строку прийняття спадщини наявна неоднозначність міркувань дослідників цивільного права та судової практики. Має визначення такого строку як поновленого, додаткового, або ж продовженого. Порівнюючи нормативний матеріал вітчизняного законодавства, норму ст. 1155 ЦК Російської Федерації, аналізуючи судову практику у справах про спадкування ВСУ та ВССУ, науковець вказує на те, що регламентований у ст. 1272 ЦК строк повною мірою відповідає сутності поняття «додатковий строк», під яким розуміється нова темпоральна величина, що підпорядковується іншим правилам. Так, додатковий строк по своїй природі є судовим строком (установлюється судовим рішенням), початок перебігу пов'язується з днем набрання чинності рішенням суду про надання додаткового строку для прийняття спадщини. Такий строк є відносно визначеним, оскільки суд ураховує водночас достатність часових меж для подання відповідної заяви спадкоємцем [8, с. 177–178].

Саме щодо другого випадку судами України щорічно розглядається досить велика кількість справ, адже для спадкоємців існує загроза настання

наслідків, передбачених у ст. 1277 ЦК. Варто зазначити, що практика розгляду справ даної категорії є досить суперечливою, оскільки закон не містить вказівок, які саме причини варто визнавати поважними, а суди по-різному оцінюють обставини справи та надані сторонами докази.

Строк для прийняття спадщини може бути продовжений судом лише за умови поважності причини його пропуску. На доведеності поважності причин пропуску шестимісячного строку для прийняття спадщини наголошується і в постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30 травня 2008 р. Так, відповідно до п. 24 зазначеної постанови, вирішуючи питання про визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. Водночас необхідно виходити з того, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій [9].

З урахуванням цих роз'яснень вважаємо за необхідне одразу звернути увагу на таку обставину. Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно зі спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1269 ЦК). Заява про прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини особисто. Проте п. п. 3.5 п. 3 гл. 10 р. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено, що письмову заяву про прийняття спадщини може бути надіслано і поштою.

Аналізуючи матеріали судової практики ВС, ВСУ та ВССУ за 2010–2019 рр., матеріали узагальнень практики розгляду цивільних справ про спадкування, проведених у 2006–2013 рр. ВССУ та декількома апеляційними судами України, думку низки науковців, можемо констатувати, що з урахуванням конкретних обставин справи судами не визнаються поважними такі причини пропуску строку для прийняття спадщини: необізнаність про факт смерті спадкодавця; юридична необізнаність спадкоємця щодо строку та порядку прийняття спадщини; необізнаність особи про наявність спадкового майна; похилий вік, непрацездатність спадкоємця; звернення до суду для встановлення фактів, що мають юридичне значення для спадщини; невизначеність між спадкоємцями в питанні, хто з них буде приймати спадщину; скрутний матеріальний стан спадкоємця та відсутність коштів на проїзд до місця відкриття спадщини; несприятливі погодні умови; відсутність правовстановлюючих документів на спадкове майно; короткотривала хвороба спадкоємця; хвороба членів сім'ї спадкоємця; зайнятість по роботі; постійне проживання за кордоном або в іншій місцевості; перебування в місцях позбавлення волі; великі черги в державній нотаріальній конторі.

Ще раз наголошуємо на тому, що наведений перелік причин є орієнтовним і оцінюється судом під час ухвалення рішення за правилами ст. 89 ЦПК України [10] у кожному конкретному випадку. Про-

ілюструємо прикладами із судової практики деякі випадки відмови в задоволенні судами позовних вимог про надання додаткового строку для прийняття спадщини.

Зокрема, у п. 2 листа ВССУ від 16 травня 2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» суд касаційної інстанції з посиланням на низку рішень судів Кіровоградської області робить висновок про те, що суди визнавали поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини неправильне роз'яснення в сільській раді порядку спадкування, яке полягало в тому, що до нотаріуса необхідно звертатися після спливу шестимісячного строку з дня смерті спадкодавця; тимчасову втрату правовстановлюючих документів або відсутність оригіналів документів на спадкове майно в період подання заяви. Проте таку практику не може бути визнано правильною, оскільки під час прийняття заяви щодо спадщини нотаріус не перевіряє наявність спадкового майна та його належність спадкодавцю.

Необгрунтованою є практика місцевих судів щодо визнання поважності причин пропуску строку подання заяви про прийняття спадщини фактичним користуванням і володінням майном спадкодавця або ж проживанням із ним на час відкриття спадщини. В останньому випадку зазначені обставини є підставою для звернення з позовом або заявою (залежно від наявності або відсутності спору щодо спадкового майна) про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, а не з позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини [11].

У постанові ВСУ від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-85цс12 зазначено, що правила ч. 3 ст. 1272 ЦК України про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини можуть бути застосовані якщо у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви, а також ці обставини визнані судом поважними. Якщо ж перешкод немає, а спадкоємець не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про спадкову масу, то положення ч. 3 ст. 1272 ЦК України не застосовуються.

Послідовною є практика судів у такому випадку пропуску строків.

ВС у постанові від 12 лютого 2018 р. у справі № 712/656/15-ц зазначив, що коли у спадкоємця не було перешкод для подання заяви, а він не реалізував право на прийняття спадщини через відсутність інформації про смерть спадкодавця, то підстави для додаткового строку для прийняття спадщини відсутні. ВС у цій справі дотримався правового висновку, зробленого раніше ВСУ в постановях від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-85цс12 та від 4 листопада 2015 р. у справі № 6-1486цс15. Позовні вимоги були мотивовані тим, що під час перебування в місцях позбавлення волі позивач був обмежений у вільному пересуванні, з батьком не спілкувався, останній не відповідав на листи позивача. ВС погодився з доводами судів про відсутність у пози-

вача об'єктивних, непереборних, істотних труднощів для своєчасного прийняття спадщини після смерті батька. Позивач мав можливість вчинити дії щодо прийняття спадщини шляхом надіслання заяви поштовою кореспонденцією до нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

ВС у постанові від 18 січня 2018 р. у справі № 198/476/16-ц зазначив, що та обставина, що позивач не знав про смерть спадкодавиці, оскільки вона проживала в іншому населеному пункті, не може вважатися поважною причиною пропуску строку звернення із заявою про прийняття спадщини. Позивачем не доведена і наявність причин, з яких він не мав можливості надіслати нотаріусу заяву про прийняття спадщини поштою.

У постанові від 6 червня 2018 р. у справі № 592/9058/17-ц ВС зазначив, що постійне проживання за кордоном не є поважною причиною для визначення додаткового строку для прийняття спадщини. Згідно з матеріалами справи, донька померлої особи мотивувала свої вимоги тим, що після реєстрації шлюбу вона виїхала на постійне проживання до Швейцарії. Після смерті матері батько став проживати з іншою жінкою, у зв'язку із чим відносини між позивачкою та її батьком було перервані. Про смерть батька вона дізналася вже після спливу 6-тимісячного строку, установленого законодавством. Судом позовні вимоги було задоволено. Переглядаючи вказану справу, ВС вказав на те, що позивач не надала належних та допустимих доказів того, що з травня 2013 р. по липень 2017 р. їй не було відомо про смерть її батька, а також доказів того, що її проживання за межами України в указаний період було пов'язано з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для неї на вчинення дій щодо прийняття спадщини у встановлений законом строк.

Водночас матеріали судової практики й узагальнень практики розгляду цивільних справ про спадкування свідчать про те, що судами визнаються поважними такі причини пропущення строку для прийняття спадщини: тривала хвороба спадкоємця, що мала місце протягом основної частини строку для прийняття спадщини або безпосередньо наприкінці такого строку, за відсутності можливості надіслати заяву про прийняття спадщини поштою; необізнаність спадкоємця про наявність заповіту; тривале закордонне відрядження спадкоємця; його перебування на строковій службі у складі ЗСУ; перебування спадкоємця за кордоном протягом певної частини строку для прийняття спадщини, що пов'язано з неможливістю покинути країну перебування та неможливістю надіслати заяву про прийняття спадщини поштою; незначний проміжок часу між закінченням строку на прийняття спадщини та подачею позову до суду про визначення додаткового строку; пошук зниклого спадкодавця; приховування певними зацікавленими особами факту смерті спадкодавця.

Наведений перелік причин також є орієнтовним, як ми зазначали вище, причини пропуску спадкоємцем строку оцінюються судом у кожному конкретному випадку. Як бачимо, деякі з наведених причин

нами вже згадувалися, проте як неповажні причини пропускання строку для прийняття спадщини. Наведемо декілька прикладів із судової практики.

ВСУ в постанові від 23 серпня 2017 р. у справі № 6–1320цс17 зазначив, що необізнаність спадкоємця про існування заповіту є поважною причиною для встановлення додаткового строку для прийняття спадщини. Відповідно до обставин справи, відповідач (спадкоємець за заповітом) подав зустрічну позовну заяву щодо надання йому додаткового строку для прийняття спадщини, посиляючись на те, що він є спадкоємцем за заповітом, проте ані на момент складання заповіту, ані на час смерті заповідача йому не було відомо про існування заповіту. Про це йому стало відомо лише після звернення позивача до суду. ВСУ зауважив, що суди не врахували тих обставин, що спадкоємець не є родичем спадкодавця за заповітом, повідомлення про смерть останнього не публікувались у пресі, нотаріусом у порушення вимог ст. 63 Закону України «Про нотаріат» не було зроблено спроб розшукати спадкоємця за заповітом. Останньому про існування заповіту та відкриття спадщини стало відомо лише після того, як позивач за первісним позовом звернувся до суду з позовом про визнання заповіту недійсним.

У постанові від 10 вересня 2018 р. у справі № 61–30911св18 ВС зазначив, що похилий вік, незадовільний стан здоров'я спадкоємця, вчинення ним дії з пошуку зниклого спадкодавця, приховування факту смерті останнього зумовили надання додаткового строку для прийняття спадщини. У цій справі рішення ухвалено на користь матері померлого, яка на день смерті сина була віком понад 85 років. Син позивачки зник у 2014 р., остання телефонувала йому та всім його знайомим, просила завітати до його житла, тобто вчиняла дії, спрямовані на пошуки сина, що було підтверджено в судовому засіданні. Лише у 2016 р., за спливом 6 місяців після смерті сина, позивачка дізналася про цю подію й отримала свідчення про його смерть. Поховання сина від неї приховувалось. Нотаріус послався на пропуск строку для прийняття спадщини. У суді досліджувалася медична документація, згідно з якою позивачка потребує стороннього догляду, систематично втрачає свідомість та не виходить із домівки. За таких обставин ВС погодився з висновком про задоволення позову.

Наостанок, як приклад позитивної судової практики можна навести ще одне з рішень оновленого ВС – постанову від 17 жовтня 2018 р. у справі № 681/203/17-ц. У даній справі спадкоємці також просили визначити їм додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини, мотивуючи вимоги тим, що їхня мати заповіла їм усе своє майно. Після смерті матері вони не звернулися в шестимісячний строк до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, уважаючи, що наявність заповіту матері надає їм право на прийняття спадщини в будь-який час. Рішенням суду першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, у задоволенні позовних вимог було відмовлено. Проте з такими висновками не погодився ВС, який, скасовуючи

судові рішення, вказав, що суди не дослідили, чи вчиняв нотаріус дії для повідомлення позивачів про відкриття спадщини, чи викликав їх як спадкоємців за заповітом, зокрема шляхом публічного оголошення або повідомлення про це у пресі, що свідчило б про належне сприяння для здійснення особистого розпорядження спадкодавця.

Окрім того, дотримання принципу «пропорційності», за практикою Європейського суду з прав людини, передбачає, що втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, усе одно буде розглядатися як порушення ст. 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи й інтересами суспільства. Ужиті державою заходи мають бути ефективними з погляду вирішення проблеми суспільства, водночас пропорційними щодо прав приватних осіб. Оцінюючи пропорційність, варто визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав і свобод заінтересованої особи, оскільки обмеження не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж необхідно для реалізації поставленої мети. Апеляційний суд не врахував принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Шестимісячний строк подання позивачами заяви про прийняття спадщини після смерті матері спливав 4 лютого 2017 р., а позов до суду вони пред'явили 15 лютого 2017 р., тобто пропущений ними строк для подання заяви про прийняття спадщини є незначним.

Наведені приклади свідчать про те, що практика розгляду судами справ даної категорії є суперечливою, віднесення тих чи інших причин до поважних залежить від суб'єктивної думки суду та його оцінки доказів. На нашу думку, найбільш спірною є відмова суду в наданні додаткового строку для прийняття спадщини в разі перебування спадкоємця в місцях позбавлення волі (обмеженість у пересуванні, коштах, інформаційних ресурсах, неможливість отримати належну правову допомогу в питанні прийняття спадщини), а також у разі необізнаності спадкоємця про факт смерті спадкодавця.

Щодо цього, наприклад, суддя ВСУ В.Г. Данчук у практичному посібнику для суддів зазначав, що поважними є причини пропуску строку для прийняття спадщини в разі, коли спадкоємець не знав чи не міг знати про відкриття спадщини [12, с. 229].

Розглянемо досвід регулювання правовідносин щодо строків прийняття спадщини в деяких країнах.

Відповідно до ч. 1 ст. 1155 ЦК Російської Федерації, за заявою спадкоємця, який пропустив строк, установлений для прийняття спадщини (ст. 1154), суд може поновити цей строк та визнати спадкоємця таким, що прийняв спадщину, якщо спадкоємець не знав і не міг знати про відкриття спадщини або пропустив цей строк з інших поважних причин за умови, що спадкоємець, який пропустив строк, установлений для прийняття спадщини, звернувся до

суду протягом шести місяців після того, як причини пропуску цього строку відпали [13].

Аналогічним чином питання врегульовано в ч. 1 ст. 1072 ЦК Республіки Білорусь [14].

Згідно зі ст. 915 ЦК Японії, установлюється тримісячний строк, протягом якого спадкоємець може прийняти спадщину або відмовитися від неї. Перебіг цього строку розпочинається з моменту, коли спадкоємець дізнався про відкриття спадщини [15, с. 282].

Отже, як бачимо, нормативне регулювання строків прийняття спадщини в цих країнах є більш сприятливим і орієнтованим на захист прав та інтересів спадкоємців. Цей досвід, безумовно, заслуговує на увагу та може бути використаний і в нашій державі.

Висновки і перспективи. Підсумовуючи викладене, аналізуючи норми ст. ст. 1270 та 1272 ЦК України та практику їх застосування судами України, зазначаємо таке:

- ЦК передбачає два самостійних порядки прийняття спадщини після пропуску строку на її прийняття: позасудовий та судовий;

- ЦК не містить вказівок, які саме причини варто визнавати поважними для надання спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини;

- звертаючись до суду з позовом, позивачі зазвичай наводять декілька причин поважності пропуску строку прийняття спадщини;

- труднощі для спадкоємця у прийнятті спадщини мають існувати протягом значної частини строку для прийняття спадщини або на момент закінчення цього строку;

- у багатьох випадках суди, задовольняючи позовні вимоги, не розкривають у рішеннях, які причини пропуску строків ними визнаються поважними;

- суди мають установлювати наявність спадкової справи та наявність у її матеріалах відмови нотаріуса у вчиненні відповідної нотаріальної дії;

- законодавцем у ЦК не надано правового значення тривалості періоду, який пройшов із дня закінчення строку для прийняття спадщини;

- визначення судом додаткового строку для прийняття спадщини не звільняє спадкоємця від необхідності подання нотаріусу в межах цього строку заяви про прийняття спадщини;

- додатковий строк для прийняття спадщини, визначений за рішенням суду, є спеціальним строком, на який не можуть автоматично поширюватися всі норми спадкового права;

- у рішенні суд повинен вказати відповідний період часу з моменту набрання судовим рішенням чинності, протягом якого спадкоємець може подати заяву про прийняття спадщини, а не конкретну календарну дату, до якої належить таку заяву подати;

- тривалість додаткового строку залежить від низки обставин: віку, стану здоров'я спадкоємця, місця його проживання, характеру занять тощо;

- за будь-яких обставин цей строк не може перевищувати загального строку прийняття спадщини;

- повторне надання додаткового строку для прийняття спадщини не передбачено чинним законодавством.

З ухваленням нового ЦК спадкове право України стало більш досконалим, справедливим та ефективним, законодавство постійно поповнюється новими нормами, хоча, безумовно, містить прогалини та колізії, над якими потрібно працювати. Практика застосування судами норм матеріального права в частині захисту прав спадкоємців, зокрема в разі пропуску строку для прийняття спадщини, потребує вдосконалення, а нормативне регулювання згаданих правовідносин – змін на законодавчому рівні.

Судам під час розгляду спадкових справ необхідно дослуховуватися до практики ВС і Європейського суду з прав людини, вирішувати справи, керуючись принципом верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 17.05.2019).

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 17.05.2019).

3. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.05.2019).

4. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права : монография / под. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. С. 608.

5. Кухарев О.Є. Спадкове право України : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2013. С. 328.

6. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 09.05.2019).

7. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 09.05.2019).

8. Актуальні проблеми спадкового права : навчальний посібник / за заг. ред. Ю.О. Заїки, О.О. Лов'яка. Київ : КНТ ЦУЛ, 2014. С. 336.

9. Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08> (дата звернення: 17.05.2019).

10. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 17.05.2019).

11. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24–753/0/4–13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13> (дата звернення: 17.05.2019).

12. Практика застосування окремих норм Цивільного кодексу України : практичний посібник / кол. авт. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2008. С. 272.

13. Гражданский кодекс Российской Федерации. URL: <http://base.garant.ru/10164072/57ab07831a2ed0e10d94a7a55b8cd097/> (дата звернення: 17.05.2019).

14. Гражданский кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9800218> (дата звернення: 17.05.2019).

15. Вагаума С., Ариидзуми Т. Гражданское право Японии : в 2 книгах / под ред. Р.О. Халфиной. Кн. 2. Москва : Прогресс, 1983. С. 282.

Бойко В.Б. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОВАЖНІСТЬ ПРИЧИН ПРОПУЩЕННЯ СТРОКІВ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

У статті розглядаються теоретичні підходи та законодавче регулювання питання строків у спадковому праві України, практичні аспекти реалізації права спадкоємців на судовий захист, зокрема в разі пропусчення ними строків для прийняття спадщини.

Застосування строків у спадковому праві має низку особливостей. Для набуття права власності порядком спадкового правонаступництва необхідне прийняття спадщини спадкоємцем протягом визначеного законом строку. Пропуск цього строку припиняє суб'єктивне право спадкоємця та є перешкодою для набуття права власності на спадкове майно.

Цивільний кодекс України надає можливість продовження строків прийняття спадщини за умови поважності причин його пропуску, проте практика розгляду справ даної категорії є суперечливою. Закон не містить вказівок, які саме причини треба визнавати поважними, а суди по-різному оцінюють фактичні обставини справи та надані сторонами докази.

Аналізується чинне законодавство та судова практика щодо визначення спадкоємцям додаткового строку для прийняття спадщини. Обґрунтовується необхідність виваженого підходу з боку суддів під час дослідження причин пропуску зазначеного строку. Вивчено досвід інших країн із цього питання. Надаються пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання інституту строків у спадковому праві.

Ключові слова: спадкове право, спадкоємець, строк, прийняття спадщини, судова практика, причини пропуску.

Бойко В.Б. К ВОПРОСУ ОБ УВАЖИТЕЛЬНОСТИ ПРИЧИН ПРОПУСКА СРОКОВ ДЛЯ ПРИНЯТИЯ НАСЛЕДСТВА

В статье рассматриваются теоретические подходы и законодательное регулирование вопроса сроков в наследственном праве Украины, практические аспекты реализации права наследников на судебную защиту, в частности, в случае пропуска ими сроков для принятия наследства.

Применение сроков в наследственном праве имеет ряд особенностей. Для приобретения права собственности в порядке наследственного правопреемства необходимо принятие наследства наследником в течении установленного законом срока. Пропуск этого срока прекращает субъективное право наследника и является препятствием для приобретения права собственности на наследственное имущество.

Гражданский кодекс Украины предоставляет возможность продления сроков принятия наследства при условии уважительности причин его пропуска, однако практика рассмотрения дел данной категории является противоречивой. Закон не содержит указаний относительно того, какие именно причины следует признавать уважительными, а суды по-разному оценивают фактические обстоятельства дела и представленные сторонами доказательства.

Ключевые слова: наследственное право, наследник, срок, принятие наследства, судебная практика, причины пропуска.

Boiko V.B. SOME ISSUES CONCERNING THE VALIDITY OF REASONS FOR MISSING THE DEADLINE FOR ACCEPTING INHERITANCE

The article discusses theoretical approaches and legislative regulation of deadlines in inheritance law of Ukraine, practical aspects to exercise the right of heirs to judicial protection in civil legal proceedings in Ukraine, in case of their missing the deadline for accepting inheritance, in particular.

Defining the place of inheritance law in the system of law of Ukraine, it is fair to qualify it as a sub-division of civil law. Accordingly, the legal relationships that arise in connection with acceptance of the inheritance are civil. Judicial protection of the heirs' rights is exercised by courts in accordance with the rules of civil proceedings.

Rules of inheritance law are closely related to the right of ownership given that the object of inheritance is, as a rule, property (objects of the material world).

Inheritance does not arise directly from the law, but only in the presence of a certain legal structure – a number of legal facts provided by the material law. Hereditary relations arise from the moment the inheritance becomes available. This legal fact in inheritance law has an exclusive legal value, since at present it is necessary to determine: the circle of people who are entitled to the right to accept the inheritance, the composition of the inheritance, the deadlines for accepting the inheritance, and the like. Opening of the inheritance is associated with two events: biological death of the testator and if he/she is declared dead.

Timing plays an important role in inheritance legal relations. It is associated with the emergence and realization of rights and obligations of a whole range of subjects: heirs, notaries, executors of the will, local governments, creditors, etc.

According to the legal definition, timing is a certain period over which an action or event having legal significance is connected.

Timing in inheritance law has a number of features. In particular, to regulate disputable legal relations along with the norms of the sixth book of the Civil Code of Ukraine, the provisions of the first book of the Civil Code of Ukraine should be used. Hereditary legal relations have initial and final moments: hereditary legal relations arise on the day of the testator's death, and end, as a rule, at the time of registration of the right to inheritance. The emergence and exercise of the rights and obligations of participants in legal relations occur within the time limits established

by law. Most terms in inheritance law are set forth by acts of civil law, but some terms may be set in a will, an agreement between the heirs, by a notary or a court. This classification is carried out according to such a criterion as a source of setting the terms.

There is no unity among scholars on the legal nature of the deadline for accepting an inheritance. This period is referred to as the preclusive deadline, the statute of limitations or deadlines in the sphere of regulation of inheritance relations.

The necessary legal fact to acquire the ownership right in the order of succession is the acceptance of the inheritance by the heir. These heir's actions are considered a unilateral contract and for their commission a period of six months is set, which begins with the time of opening the inheritance. This period is regarded as the general term for accepting an inheritance. If the heir did not apply for acceptance of the inheritance within the period prescribed by law, he shall be deemed not to have accepted it. Missing the deadline terminates the subjective right of the heir and is an obstacle to the acquisition of ownership of the hereditary property.

However, the Civil Code of Ukraine provides an opportunity to extend the deadline for accepting an inheritance for heirs, whose right to inheritance depends on the fact that other heirs do not accept the inheritance or refuse to accept it. This term is considered to be prolonged.

In particular, in the case of an heir who has missed the deadline for accepting the inheritance for a good reason, the court may determine for him an additional period sufficient to submit an application for acceptance of the inheritance. It is for this reason that the courts of Ukraine annually consider a sufficiently large number of cases, because for the heirs there is a threat of transferring property into the ownership of the territorial community as from the deceased.

The practice of considering the cases of this category is controversial, since the Civil Code of Ukraine does not contain instructions as far as particular reasons that should be recognized as good are concerned, and the courts assess the circumstances of the case and the evidence provided by the parties in different ways. The deadline for accepting an inheritance can be extended by the court only if the reason for missing it is valid. Valid reasons are connected with objective and substantial difficulties for the heir to take actions to accept the inheritance.

Key words: hereditary right, heir, deadline, acceptance of the inheritance, judicial practice, reasons to miss the deadline.